

Zápis z obhajoby pana Mariána Slobody konané dne 12. 9. 2011 na FF UK Praha

Téma práce: Management bilingvismu v situaci jazykového posunu

Diskurzy, problémy a krajina Běloruska

Bilingualism management in the situation of language shift

Discourses, problems and the landscape of Belarus

Přítomni:

Mgr. Viktor Elšík, Ph.D. (předseda komise)

prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc. (oponentka)

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc. (člen komise)

doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc. (školitel, člen komise)

PhDr. Otakar Šoltys, CSc. (člen komise)

prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc. (členka komise)

doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc. (člen komise)

Předseda komise, Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., zahájil obhajobu a představil přítomným kandidáta.

Školitel, doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc., představil doktoranda a seznámil komisi s uchazečem a jeho disertační prací; rovněž uvedl výčet doktorandových nejdůležitějších publikací a konferenčních vystoupení.

M. Sloboda poděkoval svému školiteli a autorům oponentských posudků, tj. doc. PhDr. Jiřímu Nekvapilovi, CSc., prof. PhDr. Haně Gladkové, CSc., a prof. PhDr. Slavomíru Ondrejovičovi, DrSc., za péči, kterou jeho disertaci věnovali. Poté přítomné se svou disertační prací seznámil. Ve své zhruba 25 minut trvající prezentaci nejprve uvedl údaje ze sčítání lidu v Bělorusku, které mimo jiné ukázaly, že v rozmezí let 1999–2009 došlo k výraznému poklesu lidí, kteří uvedli běloruštinu jako jazyk užívaný doma. Dále přednesl výzkumné otázky, na něž ve své disertaci hledal odpověď: 1. Jak je bilingvismus, zejména užívání běloruštiny, manažováno v situaci jazykového posunu? 2. Na jaké problémy narážejí lidé, kteří chtějí užívat běloruštinu? 3. Jak jsou tyto problémy řešeny? 4. Jak probíhá jazykový management v kontextu autoritářského režimu? K průběhu a charakteru výzkumu podotkl, že absolvoval dvouměsíční studijní pobyt v Bělorusku, dále několik kratších návštěv této země, využíval též kontakty s Bělorusy v ČR; ve své práci se zaměřuje na zvolená dílčí témata (viz dále), nejde mu o popis celkové jazykové situace. Disertace M. Slobody má následující strukturu: 1. kap. Teoretický rámec, 2. kap. Historický kontext a současná jazyková situace, 3.

kap. Jazyková krajina, 4. kap. Jazykové problémy, 5. kap. Jazykový posun. Při představení 2. kapitoly věnoval M. Sloboda pozornost fázím národního hnutí ve smyslu, jak o nich píše M. Hroch. Kap. 3, nazvaná Jazyková krajina (linguistic landscape), využívá definici autorů Landryho a Bourhise, podle nichž: „Jazyk veřejných dopravních značek, reklamních billboardů, názvů ulic, místních názvů, komerčních nápisů na obchodech a veřejných nápisů na správních budovách vytváří v kombinaci jazykovou krajinu daného území, regionu nebo městské aglomerace.“ M. Sloboda zmínil problémy, které doprovázejí kvantitativně zaměřené výzkumy jazykové krajiny: vymezení toho, co je to nápis; posouzení viditelnosti nápisů; vymezení zkoumaného území. Sám doktorand dává přednost výzkumu kvalitativnímu, konkrétně tzv. geosémiotice vypracované manželi Scollonovými. M. Sloboda se tedy zaměřuje na geosémiotické vlastnosti dotčených jazyků, tj. běloruštiny a ruštiny, a na jejich výskyt podle žánrů. Na příkladu fotografie obchodu s různým zbožím a sousedícího ministerstva ukázal, že běloruské nápisy jsou často ve vizuálně prominentní, „rámcové“ pozici (např. bělorusky je napsáno jméno knihkupectví, a to velkým, z dálky viditelným písmem), zatímco ruské nápisy se vyskytují ve „výplni“, jsou psané menším písmem, nacházejí se v části častěji obměňované, jsou informativnější. Běloruština se přitom zpravidla objevuje v nápisech, které indikují relevanci obsahu nápisu pro běloruský národ nebo běloruský stát. V kap. 4, Jazykové problémy, M. Sloboda nejprve stručně představil teorii jazykového managementu, v našem prostředí významně rozvíjenou J. Nekvapilem, vyjmenoval jednotlivé fáze jazykověmanagementového procesu: odchylka, povšimnutí, hodnocení, úprava, realizace; dále vymezil tzv. diskurzy proti běloruštině: přání rodičů/lidu, svobodná volba jazyka, ekonomická užitečnost, technické důvody a tzv. diskurzy pro běloruštinu: rodný jazyk, faktická rovnost státních jazyků. Kapitola 5 se věnuje jazykovému posunu (language shift). M. Sloboda vychází z pojetí jazykového posunu u J. Fishmana, konstatuje však, že toto pojetí není pro běloruštinu zcela aplikovatelné, neboť běloruština ustupuje ruštině ve všech doménách užití. Tato kapitola dále obsahuje dvě případové studie, a to výzkum jazykového posunu v rodině a na fakultě vysoké školy.

Po skončení prezentace vyzval předseda komise, Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., doktoranda M. Slobodu, aby přečetl oponentský posudek nepřítomného prof. PhDr. Slavomíra Ondrejoviče. Posudek je totiž napsán ve slovenštině a M. Sloboda byl mezi přítomnými jediný rodilý mluvčí slovenštiny. Poté vyzval předseda komise, Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., oponentku prof. PhDr. Hanu Gladkovou, CSc., aby přečetla svůj posudek. Oba přečtené posudky končily jednoznačným doporučením k obhajobě.

Po přečtení posudku vyzval Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., doktoranda M. Slobodu, aby zaujal stanovisko k přečteným posudkům, zvláště ke kritickým připomínkám. M. Sloboda se nejprve vyjádřil k posudku S. Ondrejoviče, v němž zazněla oponentova pochybnost o doktorandově výkladu fungování odznaku „Mluv se mnou bělorusky“. Nošení takového odznaku považuje M. Sloboda za velmi efektivní nástroj procesu jazykového managementu a domnívá se, že je použitelný i mimo hranice Běloruska. S. Ondrejovičovi se naopak jeví tento fenomén jako nepřenositelný. Oponentka prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc., ve svém posudku mimo jiné naznačila, že v disertaci by se mohl objevit také pohled na danou jazykovou situaci „ruskýma očima“ a zmínila se rovněž o rozsáhlém průzkumu Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве ruských autorů: Николай Вахтин, Оксана Жиронкина, Ирина Лисковец, Екатерина Романова, jehož výsledky jsou dohledatelné i na internetu, ovšem k dispozici je pouze část věnovaná ukrajinštině, nikoli část věnovaná běloruštině. M. Sloboda k tomu podotkl, že je s tímto výzkumem obeznámen, a uvedl i důvody, proč na internetu není zveřejněna „běloruská“ část. K výtce H. Gladkové, že by součástí disertace (v příloze) mohlo být více analyzovaných textů v plném znění, M. Sloboda mimo jiné uvedl, že v soupise analyzovaných textů je často uveden internetový odkaz na ně, a tedy je možno texty dohledat. Dále se ukázalo, že zatímco podle M. Slobody běloruština stále funguje jako etnický identifikátor, i když není každodenně užívána, H. Gladkova se domnívá, že funkce běloruštiny coby etnického identifikátoru je na ústupu. Celkové vyznění práce je dle H. Gladkové nepochybně dáno tím, že M. Sloboda se při svých pobytech v Bělorusku pohyboval zejména v prostředí, v němž bylo používání běloruštiny běžnější než jinde.

Předseda komise, Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., poděkoval Mariánovi Slobodovi za reakci na posudky a otevřel diskusi. Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc., se zeptala na jazykovou situaci v dalších postsovětských republikách a dále na rozdíl mezi termíny jazyková politika a jazykový management. Marián Sloboda nastínil situaci především v republikách pobaltských, v nichž se Rusové stali menšinou, jsou ovšem menšinou ekonomicky silnější než většinové obyvatelstvo. K termínům jazyková politika a jazykový management vysvětlil, jak je termín jazyková politika chápán v jazykovědné slavistice a jak (zjednodušeně řečeno) v anglosaské tradici, upozornil na jednotlivé fáze procesu jazykového managementu a naznačil, že jazyková politika je v jistých pojetích pouze jednou z fází jazykového managementu, a to formou návrhu úpravy komunikace/jazyka; jazyková politika nezahrnuje samu implementaci neboli realizaci jisté korigující aktivity. Jazykový management ke oproti tomu celý proces – od zaregistrování odchylky od komunikační normy až po realizaci případné úpravy.

Doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc., se zeptal, zda běloruština směřuje k úmrtí jazyka a zda je dnes možné nalézt příklad s běloruštinou srovnatelný. M. Sloboda k tomu uvedl příklad irštiny v Irsku. H. Gladkova připojila příklad dalšího mizejícího jazyka, kašubštiny, a pokusy o obnovení šlonské šlonské. M. Sloboda dále uvedl případ goralského nářečí, „po našimu“. Zaznělo několik poznámek od různých diskutujících, zda máme goralské nářečí považovat za nářečí polské či české, prof. PhDr. Kořenský, DrSc., podotkl, že každé takové přiřazení je politikum, M. Sloboda zdůraznil pohled etnometodologický, tedy potřebu oddělovat postoj lingvistů a postoj samotných mluvčích. Doc. Starý připojil poznámku o česko-slovenském pomezí. S delším diskusním příspěvkem poté vystoupil PhDr. Otakar Šoltys, CSc. Vyzdvihl přednosti disertační práce v rámci daného lingvistického paradigmatu, označil ji za nepochybně inspirativní z pohledu jazykového managementu, upozornil však také na to, že existují i jiná možná pojetí. Zmínil se o pohledu mediálních studií, o pojetích, v nichž jazyková sémióza není nejdůležitější. Zamýšlel se nad tím, zda jsou zkoumané znaky povahy ontologické, tedy zda jimi skutečně poznáváme realitu, nabídl chápání postmodernistické, tedy pojetí znaku jako gnozeologického nástroje pro vstup do reality. Upozornil na to, že v disertační práci by bylo možno uplatnit teorii fikčních světů. Podle O. Šoltysy vedle sebe existují fikční světy respondentů a fikční svět M. Slobody, přičemž tento výčet není úplný. Naznačuje, že teorie fikčních světů nám umožňuje pracovat se strukturami, které nám nejsou přístupné, nejsou „zjeveny“. Rozvíjel svou úvahu ve smyslu, že to, co nelze pochopit, je možná důležitější než to, co říkáme. Na to reagoval školitel J. Nekvapil tím, že v disertaci M. Slobody je dávana přednost přístupu emickému, nikoli etickému, tedy že je práce orientována na to, co jsou respondenti schopni vyjádřit, na to, co respondenti „vědí“. Doc. PhDr. Jiří Homoláč, CSc., podotkl, že celkově by disertační práce neměla být chápána jako práce o hájení běloruštiny, ale jako práce o jazykovém posunu. Mgr. Petr Kaderka, Ph.D. se zeptal, v čem M. Sloboda spatřuje přednosti geosémantiky. M. Sloboda odpověděl, že tuto teorii považuje za vhodný nástroj pro svou analýzu, zmínil se mimo jiné o tom, že v této teorii je v popředí materialita jazyka, která takovým způsobem podle něj dosud nebyla zpracována.

Poté předseda komise, Mgr. Viktor Elšík, Ph.D., ukončil veřejnou část obhajoby.

Výsledky tajného hlasování: Komise navrhne děkanovi FF UK Praha, aby Mariánu Slobodovi udělil titul Ph.D.

Zapsala: Lucie Jílková

Podpis předsedy komise: